

Restauratie Kathedrale complex van Sint Bavo halverwege

Inleiding

In de periode 1895-1930 verrees aan de Leidsevaart de Rooms-Katholieke kathedraal van Sint Bavo, ook wel de Nieuwe Bavo genoemd. Architect was Jos of Joseph Cuypers, zoon van Pierre Cuypers, de ontwerper van vele neogotische kerken. Maar ook andere neostijlen schuwde Pierre niet. Zo verreezen in neorenaissancestijl het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam en bouwde hij naar het voorbeeld van de Sint Pieter in Rome de kerk in Oudenbosch.

Jos ging werken bij het architectenbureau van zijn vader en wist zich vanuit die neostijlen te ontwikkelen naar de nieuwe architectuurvormen als de jugendstil en de Amsterdamse school. Maar Jos wist tevens letterlijk en figuurlijk hoogtepunten in die nieuwe architectuurstromingen te realiseren. Dat is bij de Haarlemse kathedraal prachtig tot uiting gekomen.

Dit eclectisch gebouw kwam in drie fasen tot stand:

- 1895-1898: plebanie, hoogkoor, sacristieën en doopkapel: voornamelijk nog neogotisch
- 1902-1906: koepel, transepten en middenschip: sterke jugendstil-invloeden
- 1927-1930: westfront met de twee torens: Amsterdamse School

Ondanks deze verschillende architectuurstromingen, waarbij hij ook oosterse en byzantijnse invloeden verwerkte, wist hij, zeker in het interieur, de eenheid in de architectuur te behouden, vooral door in de hoofdstructuur de spitsboog te blijven hanteren. Pas bij de opbouw van de torens paste hij niet langer de spitsboog toe.

Ook typologisch is de Haarlemse kathedraal een bijzonder gebouw. In Nederland zijn maar twee kerken als kathedraal ontworpen: de Dom in Utrecht en de Nieuwe Bavo in Haarlem.

Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 ontstond in

ons land een sterke drang om nieuwe kathedralen te bouwen in de bisdommen Utrecht, Breda en Haarlem. Uiteindelijk werd alleen de Haarlemse kathedraal gerealiseerd. Tot aan de wijding van het hoogkoor in 1898 had de Haarlemse bisschop zijn zetel in de Sint Jozefkerk in de Jansstraat.

De Haarlemse kathedraal werd geheel gebouwd volgens de opvattingen die in de katholieke Kerk golden. In zijn *Heilige Linie* (1858) had Jozef Alberdingk Thijm zich daarin uitgebreid verdiept. Ook omdat de Alberdingk Thijms geparenteerd waren aan de familie Cuypers (de moeder van Jos Cuypers was een dochter van Jozef Alberdingk Thijm) was dit boek hen zeker niet onbekend. Naast hen hielden ook de Haarlemse bisschoppen Bottemanne en vooral Callier zich intensief met de bouw bezig. Van begin af aan is uitgebreid nagedacht over de symboliek en iconografie voor deze kerk. Hij wordt om die reden ook wel als priesterkerk aangeduid, omdat naast de bisschop veel priesters zich met de bouw en inrich-

De Haarlemse kathedraal. De koorpartij is neogotisch, de koepel is Jugendstil en de torens zijn Amsterdamse School. (Noord-Hollands Archief, collectie Kennemerland)

Het interieur van west naar oost.

ting van de kerk hebben bemoeid. Zo werd op basis van deze opvattingen besloten het hoogkoor te richten naar het oosten, waar het licht opkomt als zinnebeeld van God, die licht in ons leven geeft. In Europa betekende het tevens, dat de kerk gericht staat naar het Heilige Land. Over het al dan niet oriënteren is destijds voorafgaand aan de bouw uitgebreid gediscussieerd. Oriëntatie betekende immers, dat de kerk met zijn rug naar de stad werd gebouwd. Hadden de torens van de kerk aan de Leidse Vaart gestaan, dan had het complex veel meer onderdeel van het stedelijk weefsel van Haarlem kunnen worden. Maar de leer gaf de doorslag!

Opvallend zijn de vele kunstwerken van topniveau in deze kerk. Het verhaal gaat dat Callier zich destijds tot de schilder prof. A.J. Derkinderen heeft gewend, die van 1907 tot 1925 aan het hoofd stond van de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. Hij vroeg hem zijn beste katholieke leerlingen aan te wijzen, die hij dan bij de inrichting van de kathedraal zou betrekken. Dat verklaart, waarom veel kunstenaars, die aan de kathedraal hebben gewerkt, later beroemd zijn geworden, zoals Jan

Vader en zoon Cuypers.

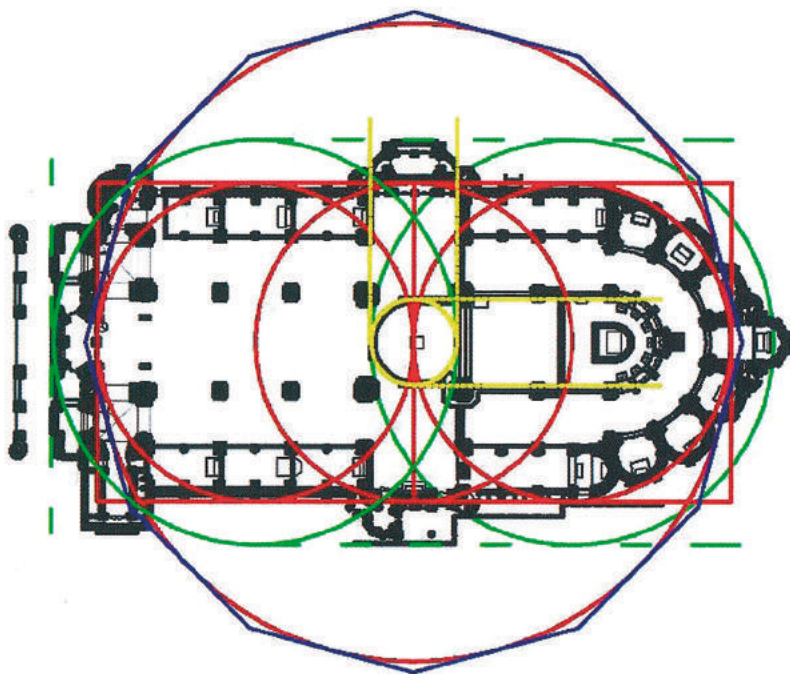
Toorop, Han Bijvoet, de beeldhouwers Maas, Mari Andriessen en later Albert Termote. Maar ook de edelsmeedfamilie Brom uit Utrecht mag in dit verband niet ongenoemd blijven.

De kathedraal was in 1930 bij de oplevering bepaald niet af. Geldgebrek maakte dat tal van onderdelen niet konden worden ingevuld, zoals muurschilderingen en gebrandschilderde glas-in-loodramen. Tot in 1989 is de aankleding van de kerk doorgegaan en nog altijd is zij niet voltooid. In het kader van de restauratie heeft kunsthistorisch onderzoek van de ge-

brandschilderde glas-in-loodramen inmiddels wel opgeleverd, dat deze ramen behoren tot de hoogste categorie waardevolle ensembles uit de betreffende periode.

De uitstraling van de kathedraal kan zeker triomfalistisch genoemd worden. De katholieken konden zich eindelijk volop manifesteren na de periode van de schuilkerken. En waarin kon dat beter tot uiting komen dan in de bouw van indrukwekkende kathedralen? Het verhaal gaat dat men daarom de Nieuwe Bavo hoger wilde bouwen dan de Oude Bavo op de Grote Markt. Ook zou de nieuwe Bavo langer moeten zijn. Toch is daar geen sprake van geweest. Uitgangspunt bij het ontwerpen van de kerk was niet de oude Bavo, maar de Heilige Geometrie, die gebaseerd is op de figuur die het meest de perfectie van de cirkel nastreeft: de twaalfhoek.¹⁾ Zo heeft de 'onderspannen' cirkel van de koepel (de omvang van de cirkel gemeten aan de onderkant van de koepel) de omvang van het schip en de transepten bepaald. En zoals de leer de doorslag gaf bij de oriëntatie, zo

De sacrale geometrie bepaalde de omvang en de hoogte van het gebouw.

gaf de sacrale geometrie de doorslag bij het bepalen van de lengte, breedte en hoogte van de kathedraal. Dat de kerk uit architectonisch oogpunt van groot belang is, bleek uit de plaatsing op de rijkslijst van beschermde monumenten op 31 augustus 1976, nog geen vijftig jaar na voltooiing van het kerkgebouw, tot voor kort de wettelijke leeftijdsgrens om als rijksmonument aangewezen te kunnen worden. Merkw aardigerwijs werden de plebanie, parochiesacristie en doopkapel pas op 22 januari 1991 op deze lijst gezet. Overigens werd tijdens de voorbereidingen voor de restauratie duidelijk, dat de kerk gemeten in m³ na de Sint Jan van Den Bosch de grootste van ons land is. Neemt men de inhoud van de plebanie (= pastorie bij een kathedrale kerk) en de ruimten onder het hoogkoor ten behoeve van het nieuwe Kathedraal Museum mee, dan kan hij zelfs qua inhoud (in m³) de grootste genoemd worden.

Bouwkundige gebreken

In de jaren negentig van de vorige eeuw werden de bouwkundige gebreken van de kerk steeds duidelijker, hoewel de kerk oppervlakkig van een afstand bekeken er redelijk stevig uitzag. Maar toen in 1998 na een orgelconcert een rammelend raam niet meer hersteld bleek te kunnen worden, werd des te meer duidelijk, dat de zaak ingrijpend moest worden aangepakt. Niet, dat er al niet het nodige aan de kerk gedaan was. Blijkens de jaarverslagen van de stichting Kathedrale Basiliek Sint Bavo, opgericht in 1971, was er tussen 1971 en de start van de restauratie van de plebanie in 2005 al ruim 1,5 miljoen euro aan onderhoud besteed.

Het kathedrale complex is eigendom van de parochie en dus niet van het bisdom. Omdat de last van het gebouw voor de parochie te bezwaarlijk werd, is in 1971 de zojuist genoemde stichting opgericht, waarin alle gremia die bij de kathedraal betrokken zijn, zitting hebben. De stichting heeft de zorg voor de instandhouding van het gebouw en voor alle niet-religieuze activiteiten. De parochie kan zich daarom volledig richten op de zielzorg, de diaconie, de liturgie en de geloofsverkondiging.

De stichting ging op zoek naar een architectenbureau, dat deze restauratie op zich kon nemen en kwam na een selectie en aanbesteding uit op Van Hoogevest Architectenbureau bv te Amersfoort, dat reeds vele kerken gerestaureerd had en als grootste werk het Rijksmuseum in Amsterdam had weten te verwerven.

In overleg met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg begon het architectenbureau in 2001 met een inventarisatie van alle bouwkundige

De slechte toestand van de glas-in-loodramen inclusief de brugstaven.

gebreken en daarmee samenhangend een globale raming van de herstelkosten. Dat was nodig, omdat de kathedraal bij deze rijksdienst niet voorkwam op de lijst van de grote, nog te restaureren kerken/gebouwen in ons land. Men had dan ook geen idee in welke orde van grootte in financieel opzicht de restauratie van dit gebouw zou uitvallen.

Het klepperende raam tijdens het orgelconcert in 1998 had er wel toe geleid, dat een apart plan voor de restauratie van de glas-in-loodramen werd opgesteld. Lood gaat over het algemeen maar 70 jaar mee en het meeste glas-in-lood was inmiddels ouder. Het leidde er toe dat uiteindelijk op 15 november 2002 een subsidiebeschikking werd afgegeven van bijna vier ton voor de restauratie van alle glas-in-loodramen.

Het architectenbureau bracht in september 2001 de gevraagde inventarisatie en raming van de herstelkosten uit. Deze bleken – geïndexeerd – voor plebanie en kathedraal uit te komen op ruim 25 miljoen euro. In december 2003 raamde de Rijksdienst op basis van deze inventarisatie de subsidiabele kosten inclusief de glas-in-loodramen op bijna tien mil-

joen euro. De inventarisatie bracht vele bouwkundige problemen aan het licht. De enige meevaller was, dat de hele fundering nog in goede staat verkeerde. De Haarlemse palenpest was gelukkig aan de kathedraal voorbijgegaan. Het rampzaligst waren de lekkende goten. Die zijn van natuursteen, maar daar, waar de verschillende steenblokken tegen elkaar aan waren gezet, ontstonden de meeste lekkages. Weliswaar was in de loop der tijd regelmatig geprobeerd met specie of bitumen de naden te dichtten, maar blijkbaar steeds met te weinig resultaat. Het gevolg was dat de daaronder staande muren verzadigd werden van het vocht, waardoor niet alleen enorme zoutuitbloei aan de binnenzijde van de muren ontstond, maar ook het ijzerwerk in de muren werd aangetast. En ijzer dat gaat roesten, zet uit tot drie keer de oorspronkelijke omvang. Daardoor werd weer veel metselwerk ontwricht. De zoutuitbloei vernietigde ook veel terracotta in het interieur. Aan de buitenzijde moesten vele leien vervangen worden met name op de daken van het middenschip en de straalkapellen. De leien op de daken van de transepten en het hoogkoor waren eind jaren tachtig, begin jaren negentig vervangen. De niet-vervangen leien op de absis waren sindsdien gaan schuiven met als gevolg dat het dakbeschot aan weer en wind werd blootgesteld. Daardoor ging het hout rotten. Ook de dakvoeten van nagenoeg alle daken bleken aan vervanging toe. Door dit alles was ook het metsel- en voegwerk sterk aangetast. Verder bleek de waterafvoer en de riolering onvoldoende te werken.

Zoutuitbloei vreet terracotta op.

Intensieve pogingen om tot restauratie te komen

Vervolgens begon de zoektocht naar geld, veel geld. Rijkssubsidie was daarbij onmisbaar, ook omdat vele fondsen pas geld beschikbaar stelden, als het rijk dat heeft gedaan. Nu duidelijk geworden was, dat een totale restauratie van het complex onvermijdelijk was en het er niet naar uitzag, dat op korte termijn rijks gelden ter beschikking zouden komen, werd aan het rijk gevraagd de subsidie, die voor de glas-in-loodramen ter beschikking was gesteld, om te zetten naar subsidie voor de restauratie van de plebanie, dat dan als eerste onderdeel van het totale complex integraal zou kunnen worden aangepakt. Ook dit gebouw, destijds als eerste gebouwd, bleek hoog nodig onder handen genomen te moeten worden.

De plebanie en twee straalkapellen

Omdat de Rijksdienst zich akkoord verklaarde met het omzetten van de subsidiebeschikking voor de glas-in-loodramen naar de restauratie van de plebanie, kon in november 2004 de toenmalige wethouder Jur Visser het officiële startsein voor de restauratie van dit gebouw geven. De aanbesteding was gewonnen door het bedrijf Abma Ursem BV uit Exmorra. De bedoeling was om in de kelder, en met name onder de zaalruimten, nieuwe ruimten te creëren voor opslag, de drukkerij e.d. Maar tijdens de bouw bleek dat op die plek een wel aanwezig was. Die kon alleen bedwongen worden als er een betonnen bak zou worden aangebracht en daarvoor was geen geld. De situatie is toen gelaten zoals die was. Nadere bestudering van de oorspronkelijke bouwtekeningen leerde, dat ook Jos Cuypers op die plek ruimten had ontworpen, die later niet gerealiseerd zijn. Blijkbaar was hij een eeuw geleden pas bij de bouw op dezelfde wel gestoten!

Aan de buitenzijde van de kathedraal kon met moeite een steiger worden geplaatst tussen de plebanie en de twee daaraan grenzende straalkapellen. Het lag daarom voor de hand om vanaf die steiger tegelijkertijd het casco van die twee straalkapellen aan te pakken. Kosten: 175.000 euro bovenop de 2 miljoen euro, die voor de restauratie van de plebanie nodig waren. Daarmee kon de Rijksdienst zich verenigen en aldus geschiedde.

Het meest opmerkelijke van deze restauratie was het terugbrengen van de oorspronkelijke kleuren. In de jaren zeventig was de hele plebanie van binnen wit geverfd. In het collectieve geheugen waren de oorspronkelijke kleuren geheel verdwenen. Niemand wist het meer en bovendien lukte het in die periode ook niet om oude foto's van het interieur te pak-

Grote zaal van de plebanie na de restauratie.

ken te krijgen. Bekend was wel, dat Jos Cuypers het interieur van de nodige kleuren had voorzien, omdat hij geschreven had daarin terughoudend te zijn geweest, omdat dit beter zou passen bij de levensopvattingen en leefstijl van de toekomstige bewoners, de priesters. Besloten werd een verkennend kleurenonderzoek te verrichten.³⁾ De conclusie daarvan was, dat 'de monumentale waarde van de plebanie aanmerkelijk kan worden vergroot door in de verschillende ruimten de laat 19de-eeuwse sfeer weer te doen herleven door de oorspronkelijke kleurige afwerking weer terug te brengen.'

Het stichtingsbestuur voelde veel voor een reconstructie van de kleuren. Maar het aanbrengen van de oorspronkelijke kleuren riep aanvankelijk nogal wat weerstand op bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Mede vanwege het gebrek aan geld bleek deze dienst zelfs geen enkele behoefte hieraan te hebben. Haast was echter geboden omdat de discussie tussen voor- en tegenstanders van reconstructie pas oplaaide, toen de aannemer al met de restauratie van de plebanie was begonnen en allerlei werkzaamheden op elkaar moesten worden afgestemd. Toen vervolgens op basis van het definitieve kleurenonderzoek besloten werd deze terug te brengen, ontstond een enorme discussie over het subsidiëren daarvan. De vertegenwoordigers van de Rijksdienst bleken aanvankelijk daartoe maar in zeer beperkte mate bereid te zijn: alleen de schilderingen in de zaal en alleen dan, wanneer ook de groene sjabloonschilderingen zouden worden teruggebracht. Ondertussen waren de kosten voor de kleurschilderingen in het gehele gebouw geraamd op afgerond 185.000 euro. Ze waren voor een belangrijk deel ook al aangebracht. Koortsachtig overleg eindigde er in, dat uiteindelijk in februari 2006 een subsidie werd verleend van 92.500 euro, de helft van wat nodig was. Het subsidiepercentage bedroeg slechts vijftig procent van de geraamde kosten en niet de gangbare zeventig procent, omdat hier sprake zou zijn van een woonhuis. Dat betekende dat een groter deel van het toch al beperkte eigen vermogen voor deze restauratie moest worden ingezet dan wel dat extra subsidie van fondsen verworven moest worden. Uiteindelijk is het gelukt al het benodigde geld bijeen te krijgen, zodat in nagenoeg alle ruimten de oorspronkelijke kleuren konden worden teruggebracht op wanden, plafonds, schoorstenen en lambrisering.

Spoedig na deze discussie kreeg ook de Rijksdienst de smaak van de kleurschilderingen te pakken, toen op de eerste verdieping achter een kast een heel klein stukje jugendstilbehang werd gevonden, dat aan architect Zwiers werd toegeschreven. De Rijksdienst drong sterk aan op

Behang van architect/beeldend kunstenaar Zwiers in bovenkamer.

reconstructie daarvan, hoewel de betreffende kamer in de toekomst nauwelijks door iemand bezocht zou worden. Het was een kostbaar behang, omdat er goudschilfertjes in waren verwerkt. Nu was het de opdrachtgever – de stichting – die hier weinig voor voelde, niet in het minst vanwege het lage subsidiepercentage. Uiteindelijk heeft deze reconstructie wel plaatsgevonden, omdat in Thailand het behang tegen een aanvaardbare prijs kon worden gemaakt.

Dat de plebanie uit architectonisch oogpunt geen onbelangrijk gebouw is, bleek al in 1920. In dat jaar publiceerde architect J.H.W. Leliman zijn boek *Het Stadswoonhuis in Nederland* waarin hij de ontwikkeling van dit type woonhuis gedurende de laatste 25 jaar belichtte en waarin hij ook de plebanie met foto en plattegronden opnam.

In 1929 werd de plebanie verbouwd en uitgebreid. De oorspronkelijke zaal bleef zijn neogotische uitstraling behouden, terwijl de daaraan grenzende ruimte met de aangebouwde serres de Amsterdamse Schoolstijl kregen aangemeten. Overigens wordt deze uitbreiding voornamelijk toegeschreven aan Pierre Cuypers, de zoon van Jos en dus de kleinzoon van de man, die het Rijksmuseum en het Centraal Station bouwde.

De feestelijke ingebruikneming van de plebanie vond plaats op 30 mei 2006 door de Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, de heer mr. H.J.C.L. Borghouts, terwijl de bisschop van Haarlem, Mgr. dr. J.M. Punt, de wapens van de bisschoppen onthulde, die in Haarlem na 1929 tot op heden hebben geresideerd. Zij waren aangebracht in de glas-inloodramen, die bij de verbouwing van de plebanie in 1929 met name in de serre waren geplaatst. De daarop afgebeelde reptielen konden een plaats krijgen in de keuken, waar ramen van dezelfde afmetingen te vinden waren.

De vijf overige straalkapellen

De kathedraal telt in totaal zeven straalkapellen. De grootste daarvan is de Mariakapel, die in de lengte-as van de kerk is gelegen. Aan weerszijden daarvan liggen drie kleinere straalkapellen. Tegelijk met de restauratie van de plebanie was het casco van de twee aan de plebanie grenzende kapellen al aangepakt. Vervolgens werd naarstig naar subsidie gezocht voor restauratie van het casco van de overige vijf straalkapellen, in de eerste plaats omdat zij er bouwkundig heel slecht aan toe waren, maar vooral ook om de restauratiestroom niet te onderbreken en gebruik te kunnen blijven maken van alle voorzieningen, die aanwezig waren voor de restauratie van de plebanie (bouwketen e.d.). Toevallig lukte het een forse subsidie binnen te halen. De gemeente Haarlem had namelijk een subsidiebeschikking van het Rijk gekregen voor de restauratie van de schouwburg, waarvan op korte termijn geen gebruik kon worden gemaakt. De gemeente ging akkoord met de overheveling van deze subsidie naar de kathedraal, waarmee de resterende vijf straalkapellen konden worden aangepakt, begrijpelijkerwijs onder voorwaarde, dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een bedrag van gelijke hoogte aan de gemeente zou uitkeren, zodra de restauratie van de schouwburg dit noodzakelijk maakte. Een beschikking ter hoogte van 730.938 euro aan subsidie volgde in februari 2006. Met dit gehele werk was een bedrag gemoeid van afgerond 1,2 miljoen euro. De restauratie – door hetzelfde aannemersbedrijf als bij

de plebanie – startte in maart 2006 en werd eind juni 2007 opgeleverd inclusief voorzetramen vóór het gerestaureerde glas-in-lood. Helaas ging aan het einde van deze restauratie het aannemersbedrijf failliet, waardoor de finale afwerking nog enige tijd op zich liet wachten.

De restauratie van de eigenlijke kerk

Helaas lukte het niet in aansluiting op de restauratie van de straalkapellen door te gaan met de restauratie van de kerk zelf, hoewel vele pogingen daartoe werden ondernomen, met name om het rijksgeld binnen te krijgen. Niet alleen de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumentenzorg (RACM), zoals de Rijksdienst voor de Monumentenzorg inmiddels heette, maar ook de minister en de leden van de Tweede Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) werden regelmatig benaderd, maar helaas leverde dat niets op. Steeds voldeed het restauratieplan niet aan de bijzondere voorwaarden, die bij deze subsidieeregelingen werden gesteld (de kerk viel net buiten een beschermd stadsgezicht, het contingent voor Noord-Holland was al vergeven of het bedrag was te hoog). Ook plaatsing op de zogenaamde ‘tentative list’ voor plaatsing op de Werelderfgoedlijst mislukte, hoewel bij deze aanvraag naar voren kwam, dat de kathedraal behoort tot de top-5 van de kerkgebouwen, die tussen 1850 en 1950 op de aardbol zijn neergezet. De andere vier zijn: de Sacré Coeur in Parijs, de Sagrada Familia in Barcelona, de Westminster Cathedral in London en de Koekelbergbasiliek in Brussel.

Ondertussen werd de toestand van het gebouw en met name van de glas-in-loodramen er niet beter op. Gevreesd werd dat de glas-in-loodramen in het zuidertransept naar beneden zouden vallen, omdat het lood het glas niet meer kon dragen. De angst daarvoor werd groter, omdat inmiddels één van de twee ramen op het pleintje tussen de plebanie en de bisschoppelijke sacristie ’s nachts met donderend geraas naar beneden was komen vallen. Voor de zekerheid werd een hoogwerker besteld. In november 2007 werd daarmee een aantal ramen van de kerk geïnspecteerd en werd bekeken, of noodmaatregelen noodzakelijk waren. Gelukkig bleken de grote ramen van het zuidertransept nog redelijk goed te zijn, maar dat gold niet voor de bovenramen aan de zuidzijde van het schip en voor de bovenramen aan de westzijde van het noordertransept.

Dit alles betekende niet, dat de planvoorbereiding voor de restauratie van de kerk stil kwam te liggen. Vooral werd gewerkt aan een beter inzicht in de toekomst van het kerkgebouw en aan het aanvragen van de noodzakelijke vergunningen.

De nota 'De toekomst van de Haarlemse kathedraal in relatie met de komende restauratie'

De ontwikkelingen rond de restauratie van de plebanie maakte het wenselijk dat alle bij de kathedraal betrokkenen gremia zich zouden kunnen vinden in het toekomstig gebruik van de kathedraal en de plebanie. Daartoe werd een nota opgesteld, die uiteindelijk in de bisschopsraad in maart 2007 tot een aantal besluiten leidde. Voor het restauratieproces waren de belangrijkste besluiten, dat de kerk naast haar functie als kathedrale en parochiekerk zich zou ontwikkelen tot een kerkelijk complex met culturele uitstraling en dat de stichting Kathedrale Basiliek Sint Bavo werd gemachtigd om de restauratie van de hele kerk, tot aan de gunning aan een aannemer voor te bereiden. De stichting kon dus subsidies en vergunningen aanvragen en kon een inschrijving organiseren voor aannemers die het restauratiewerk wilden uitvoeren.

Monumentenvergunning

Op 1 juni 2007 diende de stichting bij de gemeente een aanvraag in voor een monumentenvergunning voor het restaureren van de gehele kerk. Tijdens de behandeling hiervan kwamen verschillen van mening over de aanpak van de restauratie naar voren tussen enerzijds de opdrachtgever, de stichting Kathedrale Basiliek Sint Bavo, en anderzijds de RACM en de Haarlemse commissie Welstand en Monumenten. De discussie spitste zich bij deze vergunningsaanvraag toe op de volgende twee punten:

1. de wenselijkheid van het aanbrengen van beschermende voorzetbeglazing
2. het al dan niet vervangen van de zinken roevendaken en de zinken glijgoten door koper

De meningsverschillen waren voornamelijk terug te voeren op het feit dat de opdrachtgever (de stichting) een zo degelijk mogelijke restauratie wilde, waardoor men in de komende vijftig jaar bij normaal onderhoud niet meer ingrijpend zou hoeven te restaureren. De voorzetramen waren gewenst om verval van het lood in de glas-in-loodramen tegen te gaan en ter bescherming van het gebrandschilderde glas. Wat betreft het tweede punt: lood gaat niet langer dan 70 jaar mee, zink aanzienlijk korter (in de kustgebieden niet meer dan 10 à 20 jaar). De belangrijkste oorzaak voor deze restauratie zijn nu juist de lekkages. Vandaar dat voorgesteld is koper toe te passen, temeer daar dit op plaatsen gebeurt, die vanaf de begane grond niet zichtbaar zijn.

De commissie Welstand en Monumenten wenste daarentegen zoveel

mogelijk vast te houden aan de oorspronkelijk gebruikte materialen. Vandaar haar voorkeur voor zink in plaats van koper. Wat betreft de voorzetsbeglazing achtte zij dit niet gewenst, omdat dit het beeld van de vensters teveel zou aantasten. Samen met de RACM stelde de commissie voor alleen voorzetsramen toe te passen bij ramen, waar het tegen vandalisme nodig was.

Het college van Burgemeester en Wethouders volgde het advies van de commissie en gaf onder deze voorwaarden in september 2007 de vergunning af. Na protesten van de stichting, kreeg zij gelijk wat betreft het gebruik van koper (dat mocht dus), maar niet wat betreft de voorzetsramen (dat mocht dus niet). Omdat de voorzetsbeglazing voor de instandhouding van de kerk op lange termijn van essentieel belang was, ging de stichting in beroep tegen het besluit van de gemeente bij de Haarlemse rechtbank. Daarbij werd ook aangevoerd dat bij de restauraties in de afgelopen decennia nagenoeg alle grote stadskerken van Nederland van voorzetsbeglazing waren voorzien. Met name werd gerefereerd aan de Oude Kerk in Amsterdam en aan de twee meest recente restauraties van monumentale kerken, te weten de Pieterskerk in Leiden en de Sint Vituskerk in Hilversum. De rechtbank verklaarde op 11 februari 2009 het beroep gegrond, niet op inhoudelijke, maar op formele gronden: in feite was de kwestie van de voorzetsramen nog steeds niet opgelost.

De lekkende goot – de naden waren soms met bitumen tevergeefs gedicht.

RECHTS: Goot met nieuw koper.

Het CDA-amendement bij de Voorjaarsnota 2008; aanbesteding

Het jarenlang lobbyen ook bij Tweede-Kamerleden kreeg plotsklaps succes. Vlak vóór de zomervakantie van 2008 werd bij de behandeling van de voorjaarsnota een amendement van het CDA aangenomen, waarin vijftig miljoen euro werd uitgetrokken voor het restaureren van een groot aantal met name genoemde monumenten. Dat waren vooral kerken. De kathedraal stond als eerste op de lijst, waarvoor 3 miljoen rijkssubsidie werd uitgetrokken. Als de stichting er in slaagde om de noodzakelijke dertig procent uit andere bronnen te verwerven, dan kon voor iets minder dan 4,3 miljoen euro werk worden uitgevoerd. Daarmee werd het perspectief geboden om de grote klus daadwerkelijk aan te pakken. Dit besluit bracht een uitzonderlijke situatie met zich mee. Normaal wordt eerst een plan gemaakt en berekend, waarna op basis daarvan subsidie wordt vastgesteld. Nu was het subsidiebedrag bekend, maar nog niet, aan welk onderdeel dat zou moeten worden besteed. Duidelijk was ook dat, hoewel het om aanzienlijke bedragen ging, hiermee nog lang niet de hele kathedraal kon worden aangepakt. Bedacht moest worden, hoe het bedrag zo effectief mogelijk in te zetten. Er werd besloten om de kerk in een aantal min of meer afgeronde eenheden in te delen en wel zodanig, dat elk onderdeel zoveel mogelijk kon worden gerestaureerd zonder andere onderdelen te schaden. Tevens was van belang, dat in de niet-onderhanden zijnde delen de kerkdiensten konden doorgaan. Uiteindelijk werden de volgende delen onderscheiden:

1. hoogkoor bovengronds
2. hoogkoor ondergronds
3. transepten en koepel
4. sacristieën en doopkapel
5. middenschip
6. westfront inclusief de twee torens

Op 26 maart 2010 vond de aanbesteding plaats. De laagste inschrijver was aannemersbedrijf Schakel en Schrale BV uit Amsterdam. Er moest na maart 2010 nog het nodige gebeuren voordat de restauratie van start kon gaan. Enorm veel tijd en energie moest gestoken worden in bijvoorbeeld het aanvragen van vergunningen, het verwerven van een formele subsidiebeschikking, het bijeenbrengen van geld voor 'de eigen bijdrage' van 1,3 miljoen euro (dat lukte onder andere door een grote subsidie van de provincie Noord-Holland) en het vaststellen van de subsidiabele kosten. En nog veel meer. Opnieuw speelde de kwestie van de voorzetramen een rol bij de diverse adviezen en besluiten.

Op 23 september 2010 werd, na een machtiging van het bisdom, de opdracht aan de aannemer verleend voor het restaureren van de koepel en de transepten. De formele startdatum voor de bouw werd 26 september 2010. Eén dag later kwam de subsidiebeschikking af. Deze data waren van groot belang en bezorgden menig lid van de stichting slapeloze nachten. De aannemer mocht zijn prijs namelijk tot een half jaar na de gunning niet verhogen. Als de opdracht niet voor de fatale datum van 26 september was verleend, had dit grote financiële consequenties kunnen hebben. De machtiging van het bisdom voorkwam dit doemscenario.

Het officiële startsein werd gegeven op 24 november 2010 om 16.00 uur door de heer mr. Sybrand Haersma Buma, fractievoorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer, omdat mede door zijn toedoen in de Tweede Kamer de drie miljoen euro beschikbaar werd gesteld voor de restauratie van de kathedraal.

De restauratie van de koepel, transepten, sacristieën en doopkapel

Midden in de kerk werd binnen en buiten begonnen met de bouw van een enorme steiger. De koepel is inclusief kruis immers 64 meter hoog. Voor de steigers werd een speciale stalen hulpconstructie ontworpen en gebouwd. Binnen in de kerk werd op twintig meter hoogte een werkvloer aangebracht en in de koepel daarboven nog eens twee. De ruimte rondom het altaar onder de koepel kon vrij worden gehouden en op de begane grond werden gangen door de steigers in de transepten gemaakt, waardoor van en naar het hoogkoor gelopen kon worden. Bijna een half jaar was nodig om de steigers geheel verantwoord te kunnen opzetten.

Inspectie

Zodra de steigers dat toelieten, werd de toestand van het bouwwerk geïnspecteerd om te kijken of deze overeenkwam met de inschattingen, die bij het opstellen van het bestek en de daarbij behorende begroting waren gemaakt. Uiteraard traden bij diverse onderdelen verschillen op maar de grote vraag is altijd, of er essentiële dingen over het hoofd zijn gezien, en of zaken te licht of te zwaar zijn ingeschat. Het eerst werden de daken geïnspecteerd, ook om na te gaan of het dak nog sterk genoeg was om de steiger daarover door te trekken. De inspectie leverde op dat blijkbaar tijdens onweer een keer de bliksem was ingeslagen in de schoorsteen bij het zuidertransept. De top van de schoorsteen is toen blijkbaar afgebroken

Transepten en koepel in de steigers.

Bovenstuk van de gescheurde schoorsteen.

of naar beneden gevallen, terwijl het stuk, waar de top op stond, in zijn geheel zeker vijf centimeter verplaatst was op het daaronder aanwezige onderdeel. Bovendien zaten in dat onderdeel grote scheuren in het metselwerk. Die toestand was niet bekend en wat niet weet, dat niet deert, maar bepaald gevaarlijk was het wel! Op basis van de inventarisaties kon precies worden vastgesteld, wat er moest gebeuren en welke materialen in welke hoeveelheden moesten worden besteld.

De inspectie leverde tal van verrassingen op. Zo bleek uit de aange troffen grondverf dat de kroon en het kruis op de koepel verguld waren geweest. Dat was vanaf de grond niet zichtbaar. Daarnaast werden verf schilfers gevonden op de kopgevels van de transepten en op de koppen van de traptorens. Met een dergelijke kleurrijke uitmonstering was bij de planvoorbereiding geen rekening gehouden. Besloten werd op een zo kort mogelijke termijn een nader kleurenonderzoek te laten uitvoeren. Daartoe werd opdracht gegeven aan mevrouw drs. Judith Bohan, kleuren onderzoeker en restaurator van historische afwerkingen en papierbehang te Haarlem, die ook het kleurenonderzoek aan de plebanie tot volle tevredenheid had uitgevoerd. Haar werd opdracht gegeven niet alleen het ex-

terieur, maar ook het interieur op kleur te onderzoeken, omdat ook daar van alles werd ontdekt dat niet voorkwam in het standaardwerk over de Nieuwe Bavo *Getooid als een Bruid. De nieuwe Sint-Bavokathedraal te Haarlem* uit 1997.³⁾ Bouwhistorisch onderzoek werd in opdracht van de stichting ook verricht door De Fabryck, Bureau voor Gebouwhistorisch onderzoek te Utrecht, wat resulteerde in drie rapporten.

Dat alle glas-in-loodramen opnieuw verlood dienden te worden was al bekend. Daartoe werden alle ramen uitgenomen en naar het glasatelier Hagemeier in Tilburg vervoerd. Daar bleek dat de bovenramen in de oosten westzijde van de transepten niet grisaille geveerd waren, maar dat de grisaille was ingebrand, hetgeen de glazen aanzienlijk bijzonderder maakten dan tot nu toe werd verondersteld. Maar absolute blikvangers in de transepten zijn de ramen van Han Bijvoet zowel aan de noord- als aan de zuidzijde. Het belang daarvan werd door velen onderkend. Zo bracht de familie Bijvoet nog vóór de restauratie geld bijeen voor de in slechte staat verkerende ramen in het zuidertransept en subsidieerde de stichting Zabawas de ramen in het noordertransept.

Binnen kon worden geconstateerd, dat de gele stenen van de oostelijke muren van de transepten blauw waren gevoegd. De vraag was natuurlijk, of al deze elementen teruggebracht zouden kunnen worden. Financieel was daar immers geen rekening mee gehouden.

De eerste beslissing die in dat verband moest worden genomen was het vergulden van de kroon en het kruis op de koepel. Gelukkig bleek de toestand van de koepel beter te zijn dan verondersteld. Volstaan kon worden met reparaties van de slechte en afgebroken onderdelen. Verwacht wordt, dat het koper van de koepel nog wel vijftig jaar mee kan. Dat spaarde voldoende geld uit om daarmee het vergulden te kunnen betalen.

De andere onderdelen moesten wachten tot de resultaten van het ingestelde onderzoek bekend waren. Dat kon ook, omdat de steigers op die plekken veel langer zouden blijven staan. Duidelijk was wel, dat al het niet voorziene werk moest zijn uitgevoerd, voordat de steiger ter plaatse zou zakken. Een latere uitvoering is namelijk onbetaalbaar. De kosten van de steigeropbouw zijn immers zo hoog, dat later uitvoeren van werk veel te kostbaar wordt.

De meevaller van de bouwkundige toestand van de koepel maakte dat al heel snel het hoogste punt kon worden bereikt en gevierd. De vergulding van de top werd mede in verband met het daarvoor noodzakelijke goede weer naar voren getrokken met als gevolg, dat op 16 september 2011 dit feestelijk kon worden gevierd. De Bisschop, Mgr. Punt, en de Gedeput-

Inzegening van het vergulde kruis op de koepel door de bisschop van Haarlem-Amsterdam, mgr. dr. J.M. Punt en de Gedeputeerde voor Cultuur van de provincie Noord-Holland, mevr. E. Sweet.

Plebaan H.J. van Ogtrop zet de vrouwen op de vrouwentoren aan tot het alternerend zingen van het Halleluja met de mannen op de mannentoren.

teerde voor Cultuur van de provincie Noord-Holland, mevrouw Elvira Sweet, brachten de laatste goudstukjes op het kruis aan. Mevrouw Sweet was hiervoor uitgenodigd, omdat de provincie Noord-Holland fors had bijgedragen aan de restauratie van dit onderdeel. Van de genodigden bij deze bijeenkomst werden de mannen de mannentoren opgestuurd en de vrouwen de vrouwentoren, zodat zij de handelingen van daaruit konden zien. De plebaan speelde het klaar het Halleluja afwisselend en gezamenlijk te laten zingen door de mannen en vrouwen, ieder vanaf hun eigen toren.

Het onderscheid tussen een mannen- en vrouwen toren werd destijds gemaakt ten behoeve van de geldinzameling voor de bouw van deze torens. Er werd een soort concurrentie in het leven geroepen, wie van deze groepen het meeste geld voor de bouw bijeen kon brengen. De noordelijke toren werd voor de vrouwen bestemd, de zuidelijke voor de mannen. De groep, die het meeste geld bijeen wist te garen, zou de mooiste toren krijgen. Dit werd de vrouwentoren, waarin en waarop het uurwerk en de wijzerplaten werden aangebracht.

Nogmaals de voorzetramen

Over de voorzetramen moest nu op korte termijn uitsluitsel worden verkregen. Mede dankzij bemiddeling van de stadsarchitect Max van Aerschot werd het overleg daarover op ambtelijk niveau gevoerd op 9 augustus 2011. Afgesproken werd alleen voor de ramen van de transepten, koepel, hoogkoor, sacristieën en doopkapel een vergunning aan te vragen. De ambtenaren adviseerden achterzet- in plaats van voorzetbeglazing toe te passen bij de ramen van de tamboer (onderkant van de vieringtoren) en de ramen van de traptorenkoppen. Bij de sacristieën en sacristiegang zagen zij het liefst de aangetroffen constructie van stalen brugstaven en stalen klepramen hersteld en geconserveerd worden. Verder werd een voorkeur uitgesproken voor voorzetglas van transparant gehard floatglas. Op 8 september 2011 werd op basis van deze afspraken een omgevingsvergunning aangevraagd. In het kader daarvan adviseerde de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (de RCE, de opvolger van de RACM) alleen voorzetbeglazing toe te passen voor de glas-in-loodvensters met een figuratieve voorstelling. Zij adviseerde negatief ten aanzien van achterzetbeglazing en ten aanzien van het toepassen van floatglas. Men wenste glas met reliëf aan de oppervlakte voor de voorzetbeglazing, waardoor het effect van spiegeling verminderd wordt.

De Adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit (ARK) ging akkoord met

voorzetbeglazing 'nu geen monumentale waarden worden aangetast en sprake is van hoogwaardig materiaalgebruik met zorgvuldig en fijnzinnige detaillering'. Voor de sacristieramen hield de commissie haar advies aan in afwachting van nog door de architect ter beoordeling voor te leggen detailtekeningen. Dat gold ook voor de vieringtoren, omdat nu nog geen duidelijkheid bestond over het te kiezen klimaatconcept.

Het college van B en W besloot uiteindelijk vergunning te verlenen voor de voorzetramen onder voorwaarde, dat voor de ramen van de sacristie en de vieringtoren nog detailtekeningen ter goedkeuring zouden worden voorgelegd. Dat gold ook voor de koorpartij, waarvoor nog een gedetailleerd onderzoek naar de kwaliteit van zowel de ramen als de brugstaven ter goedkeuring zou moeten worden voorgelegd.

Het college volgde niet het advies van de RCE om alleen voorzetramen te plaatsen met ramen met een niet figuratieve voorstelling. De reden hiervoor was om de eenheid te bewaren in het aanzicht van de kerk, omdat de figuratieve vensters en de niet-figuratieve vensters door elkaar heen zitten.

De ramen van de sacristie + bijbehorende gang: te belangrijk voor voorzetramen, van te gering belang voor het verkrijgen van monumentensubsidie.

Omdat geen bezwaar tegen deze vergunning werd ingediend, werd zij op 2 april 2012 onherroepelijk met als gevolg, dat de voorzetramen nog tijdens deze bouwfase konden worden geplaatst.

Het uiteindelijke resultaat werd dat deze ramen overal zijn geplaatst met zes millimeter gehard glas met extra bewerking aan de oppervlakte, behalve in de grote ramen van de tamboer en bij de ramen van de parochiesacristie en de aansluitende gang naar de plebanie. Op de twee laatst genoemde plekken zijn achterzetramen geplaatst, mede vanwege het feit, dat het technisch te ingewikkeld bleek daar voorzetramen te plaatsen. In de traptorens is het bestaande glas-in-lood in de gleuven langs de trappen bewust niet vervangen, omdat het glas bij het uithalen onvermijdelijk kapot zou gaan. Daar werd volstaan met het aanbrengen van voorzetglas, dat daar wel goed mogelijk bleek.

Saillant detail is wel, dat de ramen in de tamboer, die door de Adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit van zo groot belang werden geacht, de enige niet-originele ramen zijn. Deze werden namelijk in de jaren negentig van de vorige eeuw vervangen door de huidige exemplaren.

Beschrijvingen van het exterieur

Het onderzoek van mevrouw Bohan leverde enorm veel gegevens op. Wat betreft het exterieur concludeerde zij:

‘in deze fase (= 1902-1906) wordt de bekroning van de koperen koepel verguld en zijn de toppen van de vieringtorens voorzien van verglaasd steengoed in de kleuren wit, geel, groen en blauwgroen. Het verkleuren van de koperen koepel sluit nauw aan bij de blauwgroene kleur van het steengoed, dat zonder twijfel een bewuste kleurkeuze van de architect is geweest. In deze fase wordt een rijke polychromie op de stenen onderdelen aangebracht. De zuidoostelijke traptoren is geschilderd in de kleuren wit, geel, rood, blauw en meerdere tonen groen. Interessant is, dat op de geel geschilderde stenen onderdelen een vergulding is aangebracht om het geel meer te laten uitkomen. De latijnse tekst op de noordgevel is voorzien van gele letters, blauwe contouren, groene invullingen en een witte achtergrond. Dergelijke kleurrijke topgevels zijn kenmerkend voor het oeuvre van Cuypers en Stuyt’.

Bij het rapport leverde zij reconstructietekeningen van de afwerkingen van de noord- en zuidgevel. Dat leidde natuurlijk tot de vraag of die reconstructie er zou moeten komen. De opdrachtgever was een groot voor-

stander hiervan. Daarmee kon immers de door de architect beoogde kleurrijke uitmontering van de kathedraal worden teruggebracht. Een snelle besluitvorming was evenwel gewenst, wilden de schilderingen nog aangebracht kunnen worden met gebruikmaking van de huidige steigers. Besloten werd daartoe over te gaan en te proberen bij de verschillende fondsen hiervoor geld bij elkaar te krijgen. Dat laatste lukte, niet in het minst dankzij een belangrijke bijdrage van het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Beschilderingen van het interieur

Hiervoor is reeds vermeld dat bij nader onderzoek bleek dat de oostelijke muren van de transepten blauw gevoegd waren, net als de muren van de doopkapel. Deze voegen waren in de loop der jaren verkleurd naar een licht grijsblauwe kleur, die nauwelijks meer zichtbaar was. Onderzoek wees uit dat de voegen van de muren van de transepten, grenzend aan het middenschip, ongeverfd waren, hoewel in het bestek van Cuypers stond dat ook deze voegen blauw geverfd hadden moeten worden. Ook dit wilde de opdrachtgever graag teruggebracht zien.

Tijdens het steeds weer zoeken naar originele tekeningen kwam ook de tekening uit 1906 tevoorschijn, waarop de architect de band in de koepel had voorzien van de tekst ‘Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Pleni sunt Caeli et terra majestatis gloriae tuae’, een strofe uit het Te Deum. Het bleek dat hij de tekst van het Te Deum in de band, die in de gehele kerk onder de bovenste vensters was aangebracht, had willen aanbrengen en gaf op tekening voor de transepten aan, waar welke tekst uit het Te Deum zou moeten komen.

De vraag was of deze tekst nu na ruim honderd jaar alsnog aangebracht zou moeten worden. Op het allerlaatste moment, dus vlak voordat de steigers werden afgebroken, werd besloten daartoe over te gaan, temeer daar de tekst nog altijd uit religieus oogpunt van betekenis is. Dat lukte niet meer bij de band van de transepten, al kon die nog wel rood geschilderd worden, zoals de architect destijds had aangegeven. De afbraak van de steigers was al in volle gang.

Doopkapel

De doopkapel had oorspronkelijk in het dak een lichtstrook, waardoor licht door de gewelfring viel in het daaronder staande doopvont, waarmee het neerdalen van de Heilige Geest werd verzinnebeeld. Vermoedelijk vanwege lekkages heeft men deze strook in latere tijd dichtgetimmerd en

De top van de zuidertranseptgevel inclusief traptorens na de beschildering.

De koepel met tekst uit het Te Deum.

De doopkapel na restauratie gezien vanuit de kathedraal.

kerk uitmaakt. Op de vloer liggen nog tegels, die oorspronkelijk in het gehele hoogkoor gelegen hebben, totdat de definitieve vloeren daar werden neergelegd.

De restauratie van transepten met koepel, de sacristieën en doopkapel, werd op 31 januari 2013 opgeleverd op een paar ondergeschikte punten na, die voor een belangrijk deel pas konden worden aangepakt na verwijdering van de steigers.

De orgels: Willibrordusorgel, transeptorgel en kabinetorgel

Een belangrijk element van het interieur is nog niet besproken, namelijk de orgels. Naast het transept- en een kabinetorgel beschikt de kathedraal sinds 1971 over het grootste, ooit door een Nederlander gebouwde kerkorgel, te weten het Willibrordusorgel, dat tegen de westgevel van de ka-

Lichtstrook in dak
van de doopkapel.

thedraal staat opgesteld. Het was tot 1973 zelfs het grootste kerkorgel van Nederland. Het telt maar liefst 81 registers en heeft vier manualen en een pedaal. Het werd in de kathedraal geplaatst in 1971 en is afkomstig uit de toen afgebroken Willibrorduskerk aan de Amstel in Amsterdam, waar het in 1923 was gebouwd door orgelbouwer Joseph Adema uit Amsterdam. Het was geënt op de principes van de beroemde Franse orgelbouwer Cavaillé Coll. Het is een topinstrument en staat daarom sinds 1995 apart vermeld op de lijst van beschermde rijksmonumenten. Dit symfonische instrument is met name geschikt voor de Frans-romantische orgelmusiek. De redders van destijds, die ook voor plaatsing in de Haarlemse kathedraal hebben gezorgd, verenigden zich in de stichting Willibrordusorgel en zijn ook na plaatsing in Haarlem voor dit instrument blijven zorgen, hoewel het eigendom werd overgedragen aan de parochie. Deze stichting nam het voortouw om onder andere de ontbrekende registers op het vierde manuaal te plaatsen en de restauratie van dit instrument ter

Het interieur van oost naar west met Willibrordusorgel op de westtribune.

hand te nemen. De restauratie werd zó opgezet, dat in de wintermaanden aan het instrument werd gewerkt, zodat het in de zomermaanden beschikbaar bleef voor onder meer de jaarlijkse zaterdagmiddagconcerten. Dat gebeurde in de winters van 2003 t/m 2007. Op 16 januari 2008 werd ter afsluiting van de restauratie, die bijna 300.000 euro kostte, een feestelijk orgelconcert gegeven. Daarmee is de restauratie van het orgel nog niet afgerond. Bewust zijn de registers van het derde manuaal niet aangepakt. Dat gebeurt pas, als de restauratie van gehele kathedraal is afgerond.

Met dit instrument beschikt de gemeente Haarlem over drie topinstrumenten op orgelgebied en wel één uit de achttiende eeuw (Müller-orgel in de Oude Bavo), één uit de negentiende eeuw (Cavaillé Coll-orgel in de Philharmonie) en één uit de twintigste eeuw (Willibrordusorgel in de Nieuwe Bavo). In de loop der jaren heeft zich een enorme orgelcul-

tuur rond dit instrument ontwikkeld. Al meer dan veertig jaar worden op zaterdagmiddag tussen Pasen en oktober orgelconcerten gegeven door beroemde organisten uit binnen- en buitenland. Daarnaast wordt op dit orgel sinds 1974 om de drie jaar het internationale César Franckconcours georganiseerd, speciaal bedoeld voor jonge, veel belovende organisten, die zich in de Frans-romantische orgelmuziek hebben bekwaamd en zich daarin verder willen ontwikkelen. Het aantal aanmeldingen van jonge organisten is altijd dusdanig, dat van tevoren een selectie moet worden gemaakt, wie daadwerkelijk aan het concours mag deelnemen.

Bij het transeptorgel was er sprake van ontdekkingen. Het kleurenonderzoek leverde op dat onder de aanwezige paarse kleur elke kleurrijke afwerking ontbrak. Maar het verdere onderzoek, o.a. aan de hand van oude ansichtkaarten, leverde uiteindelijk de volgende gegevens op.

Transeptorgel na de restauratie.

De kas blijkt ontworpen te zijn door orgelbouwer P.J. Adema, en niet door Jos Cuypers of Jan Stuyt, zoals vaak is verondersteld, en werd in 1905 geplaatst. Hij heeft zeer grote gelijkenis met de kas, die Adema in datzelfde jaar ontwierp voor het transeptorgel in de inmiddels afgebroken Willibrorduskerk buiten de veste in Amsterdam. Die kas is enige jaren geleden gereconstrueerd in de Sint Jansbasiliek in Laren, toen dit transeptorgel daar geplaatst kon worden. Adema deed destijds ook een voorstel voor de beschildering van deze kas. Hij was namelijk ook kunstschilder. De ontwerpen voor kas en schildering bleken nog aanwezig in het archief van dit nog altijd bestaande orgelbedrijf, Adema's Kerkorgelbouw bv te Hillegom. De kleurschildering van de orgelbouwer viel blijkbaar niet in goede aarde bij de architect. Om die reden maakte hij een eigen kleurontwerp voor deze kas, die in het Noord-Hollands Archief aanwezig bleek. Maar waarschijnlijk vanwege geldgebrek werd de kas helemaal niet beschilderd. In 1905 werd alleen de onderkant van de kas van pijpen voorzien. Die situatie bleef zo, totdat er in 1923/1924 blijkbaar weer geld was voor de verdere invulling van de kas met pijpen. Geschilderd werd er toen niet, vermoedelijk omdat de jugendstilschildering van Cuypers niet meer in de mode was. Inmiddels had immers de Amsterdamse School zijn intrede gedaan. De situatie bleef qua aanzien onveranderd tot in 1961. In dat jaar werd het instrument evenals in 1952 fors onder handen genomen en dit keer vergroot met een zijpositief. Toen werd ook de kas gemoderniseerd. De uitspringende delen werden afgezaagd en de openliggende delen werden met houten platen dichtgezet. De vraag was nu, wat te doen. De heersende mening was dat het orgel in zijn huidige verschijningsvorm zich qua uiterlijk niet voegde in de architectuur van de kathedraal. Omdat de kas inmiddels op de rijkslijst van beschermde monumenten was geplaatst, vond overleg plaats met de orgeladviseur van de rijksdienst. Er waren nu vier mogelijkheden: de kas laten, zoals die was, de kas terugbrengen in de oorspronkelijke vorm met de schildering van Adema, de oorspronkelijke kas schilderen met het ontwerp van Jos Cuypers, of een eigentijds schildering aanbrengen, hetzij op de originele kas hetzij op de huidige kas. Na rijp beraad werd besloten de kas terug te brengen naar zijn oorspronkelijke toestand met de schildering van Jos Cuypers. Het reconstrueren van de kas bleek niet al te moeilijk, toen de houten platen waren verwijderd. Bovendien kwam de expertise, die de orgelbouwer had opgedaan bij de reconstructie van de kas in Laren, hier goed van pas. De kunstschilders, die nu in de kathedraal intensief aan het werk waren – Davique bv uit Gouda – kleurden de kas vervolgens op ba-

Het kabinetorgel.

sis van het ontwerp van Jos Cuypers. Dankzij bijdragen van de stichting Zabawas en van het Prins Bernhard Cultuurfonds kon dit werk worden uitgevoerd. Het orgel past nu weer geheel in de architectuur en kleurenpracht van de kathedraal.

Het kabinetorgel, geschonken door de vroegere magister cantus van de kathedrale koren, Mgr. drs. J.W.N. Valkestijn MBE, staat op het hoogkoor en wordt gebruikt tijdens kleine diensten en ter begeleiding van de zangkoren. Het staat niet op de rijkslijst van beschermde monumenten, hoewel het prachtig pijpwerk bevat uit het einde van de achttiende, begin negentiende eeuw. Het is afkomstig uit een broederklooster in Roosendaal. Geprobeerd is om het orgel tijdens de restauratie van het hoogkoor opgeknapt te krijgen en dat is gelukt. Orgelbouwer Adema's Kerkorgelbouw bv heeft in samenwerking met de titulair-organist van de kathedraal, dr. A.A.M.J. van Eck, dit werk op tijd weten te klaren. Er werd een aparte fondsenwerving voor dit orgel opgezet. Dat bleek niet makkelijk,

omdat niet alleen geen rijkssubsidie voor dit instrument werd gegeven, maar ook, omdat een groot aantal fondsen dan niet meedoet. Gelukkig bleken de J.C. Ruigroekstichting, de stichting Zabawas, het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Kattendijke/Druckerstichting, de stichting Fondsen Blommert en Dreeger, het Sint Jacobs Godshuis en de schenker zelf wel daartoe bereid. Tijdens de restauratie van dit instrument kon gebruikgemaakt worden van het Verschuierenorgel uit de kapel van het verzorgingshuis Overbos, dat dankzij de stichting Sint Jacob te Haarlem aan de kathedraal in bruikleen was gegeven.

Zuidwestelijke transepttoren

Pas in 1923 kreeg de kathedraal twee luidklokken, die in deze toren werden gehangen. Deze waren van bescheiden afmetingen, omdat zij niet breder konden zijn dan de ruimte, die daartoe binnen de zich daaronder bevindende slakkentrap was opengelaten. Die trap, die dus niet om een spil is gebouwd, maar vanuit de omliggende muren, heeft een zeer bijzondere vorm, die moeilijk te metselen is en die – voor zover nu bekend – na de middeleeuwen alleen nog in de Sagrada Familia en in de Nieuwe Bavo is aangebracht. In 1943 werden deze klokken door de Duitsers geroofd. Pas in 1952 werd de huidige Angelusklok daarin gehangen. Een tweede klok kwam niet terug. Iedereen was zelfs vergeten, dat daar een tweede klok gehangen had. Maar de klokkenstoel, die hoog nodig vervangen moest worden – hij was doorgeroest en op het laatst was het zelfs te gevaarlijk om die ene klok nog te luiden – gaf duidelijk aan, dat er twee klokken waren geweest. Nu was weer de vraag of geprobeerd zou worden daar weer twee klokken te krijgen. Ook deze vraag werd positief beantwoord. Daarbij moest natuurlijk bepaald worden, welk toon de klok diende te hebben, omdat hij moest passen in het geluid van de zes andere klokken, die de kathedraal rijk is. De kenners meldden dat de toon B 1 moest zijn. Vervolgens is gekeken, of er niet een klok van deze toon te vinden zou zijn uit torens van te sluiten kerken. En dat bleek het geval. De tweede klok komt uit de kerk van Macharen, een dorp ten noorden van Oss. Hij werd tijdens de verjaardagsviering van de plebaan op 7 december 2012 voor het eerst door hemzelf geluid door aan het betreffende touw te trekken. Op zijn uitdrukkelijk verzoek kan deze klok alleen met de hand geluid worden, een jeugdherinnering aan zijn Blaricumse tijd, waar hij op zondagochtend op dezelfde wijze de klok van de Hervormde Gemeente luidde.

Hoogkoor ondergronds (Kathedraal Museum)

Hoewel het al tijdens de bouw van de kathedraal in de bedoeling lag een crypte onder het hoogkoor aan te brengen voor de overleden bisschoppen, gebeurde dat pas in 1927. De crypte heeft echter nooit als zodanig gefunctioneerd, omdat geen toestemming werd verleend de lichamen van de Haarlemse bisschoppen hier naar toe over te brengen vanuit de bisschoppelijke grafkelder in de kerk van Overveen. Dit maakte het mogelijk dat de crypte in de jaren 1966-'67 in gebruik werd genomen als kleedruimte annex gezelligheidsruimte ten behoeve van de zangkoren. Men kan daar overigens nauwelijks staan. Meer naar het westen toe was in die jaren al een ontmoetingsruimte voor meer algemeen gebruik ingericht, de zgn. Bavokelder. In die ruimte kon men wel behoorlijk staan. De ruimte was niet vanuit de kerk bereikbaar, maar wel via een al in 1927 aangebrachte toegang aan de noordzijde van het koor vlakbij het noordertransept. Bij de ingang waren toiletten aangebracht en via een gang kwam men in de eigenlijke Bavokelder. Bij de inventarisatie van de bouwkundige gebreken bleek dat de vloer van deze ruimte lek was. Vandaar dat het daar altijd zo muf rook. Om dit euvel goed te kunnen bestrijden, was de aanleg van een betonvloer nodig, een behoorlijk kostbare operatie. Dit alles leidde er uiteindelijk toe, dat besloten werd onder het gehele hoogkoor betere ruimten voor het zangkoor te creëren en een veel betere ruimte voor de schatkamer inclusief een depot. De niet-museumruimten zouden geschikt moeten zijn voor multifunctioneel gebruik, dus ook voor gespreksgroepen en voor gezellige activiteiten. Daartoe werd een plan ontwikkeld dat aan al deze eisen/wensen tegemoet kwam. Daarvoor werd een omgevingsvergunning verleend op 15 november 2010. Uiteraard was dit zeer prijzig, terwijl hiervoor geen enkele monumentensubsidie te verwachten was. Dat betekende, dat er wederom de nodige subsidieaanvragen de deur uit moesten om dit bedrag bij elkaar te krijgen.

Het noodzakelijk uitdiepen van alle ruimten onder het hoogkoor inclusief de ruimte onder de kooromgang en de straalkapellen, alsmede het aanbrengen van de noodzakelijke betonnen bak, met andere woorden het casco voor al deze ruimten, werd geraamd op 1,5 miljoen euro. Gelet op het enorme aanbestedingsvoordeel was het zaak ook dit onderdeel vóór 26 maart 2011 gegund te hebben. Hier speelde iets vergelijkbaars als bij de gunning van de restauratie van de transepten en de koepel: de aannemer kon in dit geval na de gunning niet een half maar één jaar lang zijn prijs niet verhogen. De zaak moest dus op 26 maart 2011, precies één jaar na de

De nieuwe museumzaal in de crypte.

aanbesteding rond zijn. En dat is gelukt dankzij een forse bijdrage van de provincie en de bijdragen van het vsb fonds en van de stichting Dioraphte. De machtiging van het bisdom werd op 6 december 2011 gegeven en daarmee kon ook dit werk worden opgedragen en tegelijk met de werkzaamheden voor de transepten en koepel worden uitgevoerd.

Na het opleveren van het casco werd het een tijdlang stil in dit deel van de kathedraal vanwege gebrek aan geld. Maar in 2014 konden weer enige werkzaamheden worden uitgevoerd met name in de centrale ruimte voor het toekomstige museum. De muren in die ruimte zijn inmiddels bepleisterd en de wanden zijn dichtgezet, de vloerverwarming draait en voor de zekerheid is een tweede pomp geïnstalleerd om overstroming bij hevige wateroverlast voor te zijn. Helaas is nog onvoldoende geld verworven om iets te doen aan de ruimte in en rondom de straalkapellen. Geprobeerd wordt om binnen afzienbare tijd de centrale ruimte voor het museum ingericht te hebben, zodat het museum, althans wat de midden-

ruimte betreft, opengesteld kan worden vóór het begin van het toeristen-seizoen 2015.

De multifunctionele ruimten voor de koren werden in december 2012 opgeleverd. Feestelijk werd deze restauratiefase afgesloten tijdens het concert, dat het St. Johns College Choir uit Cambridge (UK) op 20 december 2012 gaf tezamen met de Bavo Cantorij in de kathedraal, die toen weer even zonder schotten in zijn geheel te zien en te beleven was.

Vervolg

Wederom dreigde de restauratie na deze fase stil te komen liggen vanwege het ontbreken van rijkssubsidie. En dus begon het lobbyen weer. Zo werd op 9 januari 2012 een brief naar de staatssecretaris en de leden van de Tweede-Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) gestuurd met de oproep die dreigende stagnatie te helpen voorkomen met het beschikbaar stellen van ongeveer 3 miljoen euro medio 2012. Daarmee zou het hoogkoor van de kerk aangepakt kunnen worden, dat van de nog te restaureren gedeelten er het slechtst aan toe was. Berekend werd, dat als de restauratie al dan niet tijdelijk gestopt zou worden, het hele proces – nog los van het ondertussen verder gaand verval – ten minste 300.000 en wellicht zelfs 800.000 euro hoger zou uitvallen. Op 5 maart daaropvolgend antwoordde staatssecretaris Halbe Zijlstra, dat hij geen gelden beschikbaar kon stellen voor de restauratie van de Sint Bavo. Hij meldde verder, dat hij in overleg was met de provincies over de decentralisatie van de restauratiesubsidies en dat het de bedoeling was, dat de provincies die subsidies zouden gaan verdelen. Daarbij is afgesproken – zo schreef hij – , dat ‘de partijen gezamenlijk bezien, welke aanpak (meer-jarig) ten aanzien van een beperkt aantal grote restauratieopgaven het meest geschikt is.’

En deze laatste zinsnede bleek van grote betekenis. Dat overleg leverde namelijk op dat de staatssecretaris nog de subsidie zou verzorgen voor de allergrootste restauratie-opgaven, die er op dat moment lagen en daar hoorde de kathedraal bij. Op 6 september 2012 kwam hij dit heugelijke nieuws persoonlijk brengen. Op de tijdelijke vloer onder de gewelven van de transepten vond de bijeenkomst plaats, waar hij niet alleen geld voor de kathedraal bekend maakte, maar ook voor vier andere kerken alsmede voor kasteel de Haar. Daarmee werd de basis gelegd voor de continuïteit van de restauratie van de gehele kathedraal.

De betreffende subsidieregeling verscheen op 7 november 2012 in de

Staatssecretaris Halbe Zijlstra deelt op de tijdelijke tussenvloer boven de transepten de subsidies uit de extra subsidieregeling mee.

Staatscourant. De regeling vereiste veel werk. Voor alle nog te restaureren onderdelen moesten zoveel gegevens worden aangeleverd, dat zij al bijna besteksgereed genoemd konden worden. Uiteindelijk zegde de staatssecretaris in een brief van 20 februari 2013 een subsidie toe van maximaal 8,4 miljoen euro, uitgaande van 12 miljoen aan subsidiabele kosten. Per onderdeel werd en wordt de subsidie vastgesteld. Voor het hoogkoor werd de subsidie bepaald op iets meer dan 2,4 miljoen euro. Dankzij een belangrijke subsidie van de Provincie en een forse laagrentende lening van de paters Jezuïeten kon ook het eigen aandeel bij elkaar worden gebracht. Het bisdom verleende machtiging op 28 maart 2013.

Klankbordgroep

De tot nu toe gevolgde aanpak en de vele beslissingen die, met name op het gebied van de kleurtoepassing, snel genomen moesten worden, leidden tot irritatie bij ambtenaren van de gemeente en de RCE. Men voelde

zich onvoldoende gehoord en/of overvleugeld en vroeg zich af, of de tot dan toe genomen beslissingen wel zorgvuldig genoeg genomen waren en of zij wel in overeenstemming zouden zijn met de restauratie-uitgangspunten van de Rijksdienst. De gemeente – en met name de Adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit – nam de verf- en kleurdeskundige prof. dr. Anne van Grevenstein – tot aan haar pensionering jarenlang de directeur van de stichting Restauratie Atelier Limburg – in de arm om van haar te horen of hier wel naar behoren werd gewerkt. Zij bezocht daartoe de kathedraal op 22 augustus 2012 en bracht snel daarna een rapport uit over haar bevindingen, dat overigens in lijn lag van de eerder door Judith Bohan uitgevoerde onderzoeken en aanbevelingen. Nader overleg volgde. Voor een belangrijk deel is de kritiek en irritatie terug te voeren op de gevolgde organisatie en werkwijze bij de restauratie. Waarschijnlijk ten gevolge van bezuinigingen had zowel de gemeente als de Rijksdienst elk maar één vertegenwoordiger in de bouw- en directievergadering, die zelf niet alle vereiste deskundigheid in huis hadden en die dus steeds moesten terugkoppelen naar hun collega's. Zo zaten de deskundigen op het gebied van de kleuren niet aan tafel en ook een architectuurhistoricus ontbrak. Terugkoppelen neemt altijd veel tijd in beslag. En het is altijd maar de vraag, of degene naar wie teruggekoppeld wordt, op dat moment de tijd heeft zich in het probleem te verdiepen en daar een standpunt over in te nemen. Ondertussen gingen de ontwikkelingen op de steiger gewoon verder. Een vergelijkbare situatie deed zich destijds voor bij de plebanie. Ook daar konden de (kleur)specialisten de voortgang van allerlei ontdekkingen en het snel moeten nemen van beslissingen, gebaseerd op soms ter plaatse uitgevoerd en bediscussieerd onderzoek, niet bijhouden.

Ter ondervanging daarvan werd besloten om naast de bouw- en directievergadering een klankbordgroep in het leven te roepen voor zaken, die betrekking hadden op de afwerking van het gebouw, zowel voor het interieur als voor het exterieur. Daarin zouden naast de bouwkundig consultant van de Rijksdienst ook de kleurenspecialist zitting nemen en namens de gemeente naast de inspecteur handhaving ook een architectuurhistoricus. Verder zaten uiteraard de architect, de opdrachtgever, het bisdom, de plebaan en de vertegenwoordiger van de eigen commissie Schatkamer en Kunstzaken in deze klankbordgroep. Daarnaast werd op verzoek van de Rijksdienst mevr. dr. Bernadette van Hellenberg Hubar ingeschakeld als adviseur, met name op het gebied van symboliek en iconografie, om te komen tot een beter gefundeerde waardestelling van de verschillende onderdelen en – daarmee samenhangend – tot de juiste besluiten.

Het hoogkoor in de steigers.

Hoogkoor bovengronds

Omdat het hoogkoor eerder al in een aanbestedingsprocedure zat, kon met de aannemer snel overeenstemming worden bereikt. Basis daarvoor was natuurlijk het aanbestedingsresultaat uit 2010 en de ervaringen met de restauratie van het werk tot nu toe. Op 1 maart 2013 kon hem de opdracht worden verleend. Hij ging snel aan de slag met de gebruikelijke zaken als steigeropbouw en inspectie. Binnen werden schotten geplaatst, waardoor het koorgedeelte aan de kathedraal werd onttrokken. De aannemer legde in het begin het hoofdaccent van het herstel van allerlei bouwkundige gebreken zoveel mogelijk aan de buitenzijde, zodat hij bij slecht weer aan de binnenzijde aan de slag kon. Sommige onderdelen van het hoogkoor waren zo slecht, dat zij op instorten stonden. Dat ging met

name voor één van de traptorens, die zelfs omgord moest worden, voordat het herstel kon plaatsvinden. De leien van het hoge dak hoefden niet vervangen te worden. Dat was in de jaren tachtig al gebeurd, maar helaas in de verkeerde kleur (blauw), terwijl de originelen een paarsachtige kleur hadden. Zij moesten er echter wel af, omdat de onderliggende bevestigingen niet goed bleken te zijn. De leien op de absis daarentegen verkeerden in een uiterst slechte staat. Dat waren nog de originelen van de bouw. Het onderliggende hout was op een paar plaatsen bloot komen te liggen met alle gevolgen van dien. Verder bleek het metselwerk veel slechter dan was ingeschat en met name de dakvoeten van het dak waren zo slecht, dat zij nagenoeg allemaal vervangen moesten worden.

Het koorgedeelte is het belangrijkste onderdeel van een katholieke kerk, dat dan ook het meest geornamenteerd is. Aan de buitenzijde van het koor en met name bij de straalkapellen zijn destijds veel beelden geplaatst en ook hier was de verwachting, dat menig onderdeel geverfd zou zijn geweest.

Beelden boven de absis

Deze drie beelden, voorstellende Christus te midden van Mozes en Enoch, bleken zo slecht, dat zij niet te handhaven waren. Hierop was niet gerekend. Vervolgens werd bekeken, hoe deze beelden het best konden worden vervangen zonder dat dit al te veel zou kosten. Uiteindelijk is er voor gekozen deze beelden te scannen en met behulp van computertechnieken uit de steen te laten slijpen. Daar komt geen mensenhand bij te pas. Alleen voor de afwerking moest nog een beroep op een beeldhouwer worden gedaan. De steen werd uitgezocht in een groeve in Zuid-Engeland.

Gelukkig bleken de vele andere beelden rond het hoogkoor in een voldoende goede staat te verkeren om nog vijftig jaar mee te kunnen. Wel zijn deze nu allemaal gescand, zodat de exacte vormgeving van deze beelden vast ligt en daarop te zijner tijd kan worden teruggegrepen.

De omlijsting van deze drie beelden bleek geschilderd te zijn geweest. Dankzij een goede samenwerking tussen de ingeschakelde kleurendeskundige, Judith Bohan, en de hiervoor genoemde Bernadette van Hellenberg Hubar kon mede aan de hand van gevonden verfresten de oorspronkelijke kleuren worden gereconstrueerd. Deze reconstructie werd na overleg met de klankbordgroep uitgevoerd. Op vrijdag 13 december 2013 werden de nieuwe beelden geplaatst en onthuld door de hulpbisschop, Mgr. dr. J.W.M. Hendriks. Het ligt in de bedoeling de oorspronkelijke

Beelden boven absis na de restauratie.

Geschilderde torens van Maria, het Gouden Huis en het Marianum boven de Mariakapel.

beelden in het nieuwe Kathedraal Museum onder het hoogkoor onder te brengen.

De combinatie van mevrouw Judith Bohan en mevrouw van Hellenberg Hubar bleek een ideale. Mevrouw Bohan deed nauwkeurig onderzoek naar eventuele verfresten, die al dan niet op het laboratorium van de Rijksdienst nader werden geanalyseerd en mevrouw van Hellenberg Hubar wist op basis van haar uitgebreide kennis over gedachtevorming en opvattingen uit vooral de tweede helft van de negentiende eeuw op het gebied van iconografie, symboliek en schilderkunst de argumenten aan te dragen voor reconstructie van de vele schilderijen aan de buitenzijde van de kathedraal. Dat kwam met name tot uiting bij de afwerking van de Mariakapel, waar bepaald moest worden, hoe de torens van Maria, het Gouden Huis en het Marianum geverfd zouden moeten worden.

De kleurendeskundigen kwamen ook nog met een interessante verklaring van de gebruikte kleuren. De kathedraal draagt als titel “Sicut sponsa ornata”, getooid als een bruid. Dat komt uit het Bijbelverhaal van Johannes over het hemelse Jeruzalem. Johannes probeert de hemel te beschrijven aan de hand van een aantal edelstenen. Zij ontdekten, dat in de ka-

thedraal alleen de kleuren van die edelstenen zijn gebruikt. Mevrouw van Hellenberg Hubar kon bovendien aangeven, dat de architect bewust het onvoltooide karakter van de kerk als architectonisch concept hanteerde. Zo werden op een aantal plaatsen niet of nauwelijks bewerkte steenblokken aangetroffen, die bewust niet of niet verder bewerkt zijn geweest om het nooit geheel voltooid mogen worden van een dergelijk grote kathedrale kerk te duiden. Uiteraard werd ook nauwkeurig onderzocht, welke kleuren de traptorens hebben gehad. Daaruit bleek, dat de kleuren, die in de vorige fase op de traptorens bij de transepten waren aangebracht, zeer verantwoord waren.

Interieur

Terwijl men buiten bezig was, werden aan de binnenzijde de muren en de gewelven schoongemaakt. Alleen daardoor al kreeg de kerk ineens een aanzienlijk mooiere uitstraling. Ook werd de discussie over de toepassing van de blauwe voegen afgerond. Het bleek, dat de architect met de combinatie van de gele steen en de blauwe voeg het effect van de bruidsmantel had willen aangeven. Besloten werd om de blauwe voeg terug te brengen, waar die gezeten heeft, dus in het gehele hoogkoor en op de wanden van de transepten, die grenzen aan het hoogkoor. Het schoonmaken bleek voor de architectonische uitstraling van groot belang.

In het hoogkoor bevindt zich een aantal muurschilderingen. Besloten werd ook die te onderzoeken en zo nodig te restaureren. De opdracht daartoe werd gegeven aan mevrouw Annemieke Heuft, onderzoeker en restaurator van geschilderde oppervlakten in historische binnenruimten, hier in Haarlem. Zij herstelde inmiddels de schildering in olieverf op doek van Jan Oosterman uit 1908 in het boogvlak boven de noordelijke koortoegang, alsmede de muurschildering van Han Bijvoet, gedateerd 1973-1975, boven de zuidelijke koortoegang. De laatste schildering is onvoltooid gebleven, omdat de schilder in 1975 overleed. Daarnaast restaureerde zij de schildering op papier boven de deur naar de parochiesacristie in de gang naar de plebanie, die toegeschreven is aan Jan Loots. Bij de schildering van Jan Oosterman bleek dat deze schildering eigenlijk bedoeld was als basis voor het aan te brengen mozaïek op het betreffende muurvlak.

In het interieur van de kathedraal is veel terracotta toegepast ter afwisseling en versiering van het metselwerk. De techniek daarvoor was in de bouwtijd nog onvoldoende ontwikkeld, zodat één op de vijf baksels werd afgekeurd. Dat heeft er toe geleid, dat grote delen in het hoogkoor niet

De gerestaureerde muurschildering over de Berg Tabor van Han Bijvoet.

geglazuurd zijn. Op sommige plaatsen, waar men wel de beoogde glans wilde bereiken, heeft men die terracotta toen vernist. Dat vernis is in de loop der tijd zeer donker geworden en had dus helemaal niet meer het ooit beoogde glanzende effect. Besloten werd dat vernis nu te verwijderen en op die plekken een verfsoort aan te brengen, die het effect van de glans van de terracotta oproept en die hopelijk ook op lange termijn niet donker wordt. Die delen van de terracotta, die niet geglazuurd waren, maar ook niet vernist, zijn ook nu onbewerkt gelaten.

Een element dat bij de voorbereiding van de restauratie nog geen aandacht kreeg, waren de kroonluchters in de transepten en in de straalkapellen. Ook zij blijken kunsthistorisch van groot belang en door kunstenaars ontworpen. Zij bleken de nodige slijtage te hebben ondergaan. Inmiddels zijn alle kroonluchters in de transepten en straalkapellen onderhanden genomen door twee metaalrestauratrices, Vera Bakker uit

Gerestaureerde kroonluchter
in de transepten.

Schoonhoven en Marieke Ensing uit Utrecht. Zij schitteren weer. Na deze succesvolle afronding komen nog het koorhek, de preekstoel en het tabernakel in de Sacramentskapel aan de beurt.

Slot

Op 16 juli 2014 vlak vóór de bouwvakvakantie werd de restauratie van het hoogkoor opgeleverd. Daarna resteerden nog enige kleine werkzaamheden. De feestelijke afsluiting van deze restauratiefase vond plaats op 27 september 2014 tijdens het slotconcert van de orgelserie op zaterdagmiddag, waaraan ook de koren van het Muziek Instituut onder leiding van Sanne Nieuwenhuizen meededen. De plebaan zegende het kabinetorgel in en de titulair-organist nam het orgel in gebruik met een werk van Jan Valkestijn voor orgel en enkele mannenstemmen, te weten Variatie 3, 4 en 5 uit Partita diatonica Vater unser in Himmelreich.

Ondertussen gaat de restauratie van de Haarlemse kathedraal volop verder. Op dit moment staat het middenschip in de steigers. Dit gedeelte van de kerk hoopt men vóór Pasen 2016 op te leveren. Daarna volgt nog het westfront met de twee torens. Als op tijd voldoende geld bijeen kan worden gebracht, kan de restauratie eind 2017 voltooid worden. Haarlem

Een overzichtsfoto van het gerestaureerde hoogkoor.

beschikt dan weer over een architectonisch juweel, dat zich kan meten met de Sagrada Familia te Barcelona, de Sacré Coeur in Parijs, de Westminster Cathedral in Londen en de Koekelbergbasiliek in Brussel.

Alle foto's zijn gemaakt door Van Hoogevest Architecten BV te Amersfoort.

Noten

1. Zie Laura Bolondi en Philip Weijers, *Sicut Sponsa Ornata: Sint Bavo kathedraal*, Haarlem 2013. Vertaald uit het Italiaans door Bibiana Massaro.
2. Mevr. drs. Judith Bohan, *Verkenndend kleuronderzoek Plebanie Sint Bavo Kathedraal te Haarlem*, Stichting Restauratie Atelier Limburg, mei 2005.
3. Antoon Erfstemeijer, Arjen Looyenga en Marike van Roon, *Getoooid als een bruid, de nieuwe Sint Bavokathedraal te Haarlem*, Haarlem 1997.